

La Frontscha, il franzos, Napoleon ed il romontsch

Felix Giger

La reputaziun dil romontsch, sia cultivaziun, sia negligenza u abandun suondan ils moviments culturals europès. Ei dat moviments che rinforzan il romontsch e tals che spossan el. La politica da Napoleon – ils resultats da quella sil plaun europe – ha marginalisau e spossau il romontsch.

Il franzos – lungatg da cultura e civilisaziun

Il 18avel tschentaner ei staus il tschentaner dalla cultura e civilisaziun franzosa. La radiaziun dalla cuort roiala da Versailles sin l'entira Europa ei stada immensa. La rihezia e la pompa da quella cuort – ensemen cun siu lungatg – vegneva admirada, scuida ed imitada – ton sco las atgnas resursas lubevan – dalla noblezia europea aulta e bassa. Il lungatg franzos daventa il lungatg da comunicaziun europe, il lungatg dalla diplomazia, il lungatg dalla cultura e civilisaziun per excellenza. L'aulta noblezia tudestga discurreva franzos, exact sco il patriciat bernes. Quel ha buca empriu franzos per capir meglier ils agens subdits vades, mobein per vegnir pli datier da Paris. Il franzos giugava el 18avel tschentaner la rolla ch'igl engles gioga oz.

Tgei ha quei da far cul romontsch? Ils Romontschs han adina sentiu e saviu ch'els seigien parents cun Talians, Spagnols e Franzos, experimentau, con tgunsch ch'els emprendevan quels lungatgs e con vess ch'ei mava d'emprender tudestg. Ils Tudestgs perencunter stuevan e ston aunc oz far l'experiencescha, contas difficultats ch'els han d'emprender e discuorer in tec andant franzos e talian.

La reputaziun europea d'in lungatg neolatin sco il franzos ha era alzau la reputaziun ed il respect dil lungatg neolatin romontsch, aschibein tier ils Romontschs sco tier ils Tudestgs. Il lungatg tudestg veva el Grischun dil 18avel tschentaner buca ina reputaziun bia pli gronda ch'il romontsch.

Aschia selai il fatg declarar ch'ins ha translatau per part pér el 18avel tschentaner biars statuts da vischnaucas sursilvanas en romontsch. Pér en quei tschentaner, specialmein suenter 1770, para il romontsch da gudignar el Grischun in cert status da lungatg uffical. Igl onn 1797 cumparan ils schinumnai «Bundsartikel», ils statuts ed artechels dalla Ligia Grischa en translaziun romontscha (sursilvana).

Dils onns 90 datescha era la gronda part dallas «Brevs dalla tiara», romontschas: scartiras officialas e mezufficialas translatadas en sursilvan e/u ladin, sco messadis, memorials, manifests, sentenzias, rapports, projects da leschas etc. Quellas publicaziuns ein dètg spessas tochen igl onn 1803.

La ruptura

Quater onns avon era Napoleon entaus el Grischun cun sias forzas armadas e fatg fin cul vegl sistem politic grischun. Cun la simpatia per la Frontscha e per il franzos che veva entschiet a survegnir sfessas profundas cun l'erupziun dalla revoluziun franzosa, eis ei stau finiu. Quei buca mo el Grischun, mobein en tut las tiaras che han fatg enconuschientscha cun las armadas da Napoleon. Per la noblezia cun siu sistem politic feudal e ses dretgs e privilegis da naschientscha era Napoleon in tiran e despot, la Frontscha ina dictatura dalla massa ed il franzos ina barbaria. Igl onn 1815 ei la dominonza da Napoleon dada ensemen. La restauraziun dil sistem vegl entscheiva. Il respect per il franzos sco lungatg dalla cultura e civilisaziun ei staus liquidaus. Il foss denter la Frontscha e la Tiaratudestga sesarva e seslargia el decuors dil 19avel e l'emprema mesadad dil 20avel tschentaner.

A mesira ch'il franzos piarda la reputaziun vegn il tudestg revalorisau. La romantica tudestga e la politica sesprovan d'alzar il tudestg sil nivel da reputaziun ch'il franzos veva gudiu: il tudestg daventa – en las tiaras da lungatg tudestg – il lungatg dalla cultura e dalla civilisaziun.

Ussa vegnan ils Romontschs el Grischun confruntai adina pli savens cun la suandonta damonda dils conburgheis da lieunga tudestga: «Ob es für unsern ganzen Kanton, in dem so verschiedene Sprachen in Übung sind, nicht besser wäre, nur Eine allgemeine, nämlich die Deutsche einzuführen, indem man in dieser Sprache mehrere: Religion, Moral, Geschichte und alle Wissenschaften lehrende Bücher, als in der romanischen habe», sco quei che Mattli Conrad attesta en l'introducziun a siu vocabulari, cumpariu igl onn 1823.

Quella damonda va atras l'entira historia romontscha dil 19avel e 20avel tschentaner ed ei actuala aunc oz.

All'entschatta dil 21avel tschentaner sedumandein nus denton – schenadamein – sch'ei fussi buca pli cunvegnent da remplazzar nos lungatgs tuts plaun a plaun ed in tec alla gada cugl engles. Jeu hai marveglias tgei risposta che la historia dat.